

УДК 911/528

doi: 10.15407/ugz2016.03.068

О.М. Лейберюк*Інститут географії Національної академії наук України, Київ***НАСЕЛЕННЯ ТА ДЕМОГРАФІЧНИЙ РОЗВИТОК РЕГІОНІВ УКРАЇНИ У КОМПЛЕКСНИХ АТЛАСАХ**

Мета дослідження – показати співвідношення карт населення та демографічного розвитку у комплексних атласах України із загальною їх кількістю та карт демографічного розвитку відносно карт населення. Розглянуто відображення цих тематичних карт за методами дослідження об'єктів картографування. Охарактеризовано способи відображення явищ демографічного розвитку та населення у досліджуваних атласах. Новизна дослідження полягає в тому, що такий аналіз за означеною тематикою та способами картографування проведено вперше.

Ключові слова: комплексний атлас; карти населення; карти демографічного розвитку; способи картографування; аналітичні карти; комплексні карти.

О.М. Leiberiuk*Institute of Geography of the National Academy of Sciences of Ukraine, Kyiv***POPULATION AND DEMOGRAPHIC DEVELOPMENT IN A COMPLEX ATLASES OF UKRAINE**

The purpose of the study is to show the correlation maps of population and demographic development in the complex Atlas of Ukraine with the total number of maps and demographic development of the population relative to the card. Considered a reflection of the thematic maps by the methods of the research of mapping objects. Described ways to display the phenomena of demographic development and population in the analyzed atlases. The novelty of the research lies in the fact that such analysis at the indicated topics and ways of mapping conducted for the first time.

Keywords: complex atlas, maps of population, maps of demographic development, method of mapping, analytical maps, complex maps.

Актуальність роботи

Проблеми розселення населення, його структури і демографічних особливостей розвитку перебувають у полі зору різних наук, у тому числі й географічних. Результати цього напряму досліджень відображено у монографіях, наукових статтях, збірника, а також у картографічних творах, зокрема в комплексних атласах.

Для кращого розуміння й відображення регіональних змін цих процесів важливе значення має картографування їх з урахуванням сучасних технологій. Цьому процесу сприяє вивчення існуючого досвіду та подальший розвиток, через методику і уточнення понять, їх змістовного наповнення та розкриття за допомогою відповідних показників та застосування способів зображення. Особливо важливими творами, в яких можна простежити особливості демографічного розвитку та населення, є атласи, насамперед комплексні атласи, оскільки в них акумулюються дані, відображені на картах того чи іншого часового періоду; можна простежити місце та важливість карт населення поряд з картами, що показують особливості природничого, екологічного, історичного, економічного характеру. Разом з тим, постає потреба уточнення місця карт населення та демографічного розвитку в атласах України, їх значення, вдосконалення способів та методів відображення.

М е т а цієї публікації – здійснити огляд відображення населення та демографічного розвитку на картах у комплексних географічних атласах Украї-

ни, дати характеристику карт за методами дослідження і способами картографування.

Виклад основного матеріалу

У контексті поставленої мети дослідження важливим є визначення карт демографічного розвитку, спираючись на праці науковців, які працюють над цими питаннями [11, 14], що набули розвитку в межах глобальної концепції людського розвитку (ООН, з початку 1990 рр.). Під картами демографічного розвитку розуміють сукупність карт, що відображають динамічні показники населення, які формують його чисельність та структуру (природний приріст, міграції, статеві-вікова структура, сімейно-шлюбний склад).

Загалом розвиток комплексного картографування в Україні розпочався разом із світовими тенденціями у комплексному тематичному картографуванні та створенні перших національних атласів держав світу.

Першим українським комплексним атласом є «Географічний атлас Української РСР» за редакцією Л. Кльованого, виданий у 1928 р. [7]. У ньому вміщено 33 карти, 5 з яких присвячені населенню.

У 1937 р. у Львові видано «Атлас України й сумежних країв» за редакцією В. М. Кубійовича [4], в якому розміщено 116 карт етнічних територій, де 30 карт присвячені тематиці населення, 17 з них характеризують демографічний розвиток того часу. Зазначимо, що охоплена картографуванням територія перебувала у складі 4 країн (СРСР, Поль-

щі, Угорщини та Румунії).

У 1962 р. вийшов «Атлас Украинской ССР и Молдавской ССР» [2], що включає 73 карти, з яких лише 2 характеризують населення. Така мала кількість карт населення та відсутність характеристик демографічного розвитку може пояснюватись тодішньою політикою та потребами зростаючої економіки, тому й більшість карт характеризують природну і економічну складову.

У 1972 р. було видано атлас «Украина и Молдавия» у серійному виданні «Природные условия и естественные ресурсы СССР».

А спроба створення багатомного національного атласу Української РСР завершилась укладанням та виданням лише першого тому, що характеризував природні умови та ресурси (1978 р.). Результати картографічних вишукувань та картографічних робіт узагальнювались переважно в тематичних та шкільно-краєзнавчих атласах для території України.

Після здобуття незалежності першим комплексним атласом став «Атлас України» (1996 р.), розроблений на основі попередніх карт з енциклопедичних видань [3]. В ньому вміщено лише 2 карти населення, тому він розглянутий нами частково.

У 2005 р. видано науково-довідниковий «Комплексний атлас України», до якого входить понад 170 карт, 13 з яких присвячені тематиці населення, з них 6 карт - демографічному розвитку [8].

У 2007 р. вийшов перший комплексний картографічний атлас України – «Національний атлас України», створений за розробленою в Інституті географії концепцією із залученням великої кількості науково-дослідних структур. У цьому творі вміщено 865 карт, які в сукупності становлять сучасну інформаційну систему про історію формування нашої держави, її природу та природні ресурси, господарство, соціальну сферу, охорону природи та інше. Кожен тематичний блок цього атласу має важливе науково-пізнавальне, а також практичне значення для моніторингу різних процесів, обґрунтування управлінських рішень тощо. Невід'ємною, важливою частиною Атласу є серія з 181 карти, присвячених населенню. Тематику, що включає демографічний розвиток, виділено у окремий підрозділ, що включає 37 карт. Можливості використання блоку карт населення України викладено у публікації А.І. Бочковської та Л.Г. Руденка [6].

Нами розглянуто також окремий розділ «Україна» з «Атласу вчителя», виданого у 2010 р., 131 карта якого характеризує територію України, 15 карт – населення, 6 з них – демографічний розвиток [1].

Досліджуючи питання про місце, кількість і співвідношення карт населення в комплексних атласах щодо інших карт, можна спиратись на докладні дослідження та рекомендації для побудов національних атласів, обґрунтовані К.О. Саліщевим,

у яких кількість карт населення має бути в межах 20% від загальної їх кількості [13]. Продуктивним є також встановлення співвідношення карт за типами дослідження об'єкта картографування (аналітичні, синтетичні, комплексні).

За такими підходами можна стверджувати, що серед виданих комплексних атласів України найдокладніше розкрита тема населення у «Національному атласі України», де їх частка становить 21%, а карт демографічного розвитку 4,2% від загальної кількості, 79% з яких мають аналітичний характер, 21% – комплексний. Перевагами є широка різноманітність та максимальне охоплення тематики населення, чіткість розмежування та співвідношень у складових відображення карт населення.

Найбільшу кількість карт населення (26%) від загальної кількості карт вміщено в атласі В.М. Кубійовича, частка карт демографічного розвитку у загальній структурі карт становить 14,6%, усі карти мають аналітичний характер.

Середні показники відображення населення спостерігаються на картах в атласі за ред. М. Кльованого – 15% та «Атласі вчителя» – 11%. Карти демографічного розвитку у першому атласі відсутні, у другому їх частка становить 4,5%. У першому атласі частка аналітичних карт становить 80%, у другому – 67%.

Найменші показники представлення населення мають «Атлас Украинской ССР и Молдавской ССР» (3%) та «Комплексний атлас України» (7%). Карти демографічного розвитку у першому відсутні, а у другому вони становлять 3,4% від загальної кількості карт, або майже половину від карт населення цього атласу. У першому атласі всі карти мають комплексний характер, у другому 69% карт мають аналітичний характер, 31% - комплексний (табл.1).

Розглянувши картографічні способи зображення, використані у картах населення і демографічного розвитку, можна дійти висновку, що в основному використовувалось 7 способів із 12 основних [5]: знаків, ареалів, точок, кількісного фону, картограм, картодіаграм, локалізованих діаграм (табл. 2). Найчастіше використовувались способи картограм та картодіаграм; середні показники використання локалізованих діаграм та значків; найменше застосовувались способи ареалів, точок та кількісного фону.

Для карт демографічного розвитку характерне відображення способами знаків, кількісного фону, а найчастіше - способами картограм та картодіаграм.

Аналізуючи кількість та особливості способів, використаних при укладанні карт у тому чи іншому атласі, слід зазначити, що простежується певна залежність та зумовленість їх вибору, пов'язані з такими чинниками: територіальне охоплення, достовірність і структурованість демографічних даних, кількість показників, які зображуються, картографічна основа, що в сукупності впливає на способи зображення на картах.

Таблиця 1. Основні показники карт населення у комплексних атласах України

Назва	Загальна кількість карт	Кількість карт населення		Основні масштаби, застосовані в атласі	Тип за способом відображення (у % від кількості карт населення)	
		загальна	карт дем. розвитку		аналітичні	комплексні
Географічний атлас України/ за ред. Кльованого	33	5	0	1:3 500 000, 1:3 465 000, 1:3 380 000, 1:10 000 000	80	20
Атлас України і суміжних країв/ за ред. Кубійовича	116	30	17	1:5 000 000, 1:10 000 000, 1:15 000 000, 1:20 000 000	100	0
Атлас Украинской ССР и Молдавской ССР	73	2	0	1:3 000 000, 1:5 000 000	0	100
Комплексний атлас України	176	13	6	1:1 500 000, 1:3 000 000, 1:7 000 000, 1:12 000 000	69	31
Національний атлас України	875	181	37	1:2 500 000, 1:4 000 000, 1:5 000 000, 1:6 000 000, 1:8 000 000, 1:12 000 000	79	21
Атлас вчителя, розділ «Україна»	131	15	6	1:3 000 000, 1:4 500 000, 1:7 000 000, 1:10 000 000, 1:12 000 000, 1:15 000 000	67	33

Таблиця 2. Основні картографічні способи, використані при укладанні карт населення та демографічного розвитку у комплексних атласах України

Рік видавництва	Назва атласу	Картографічні способи						
		знаків	ареалів	точок	кількісного фону	картограм	картодіаграм	локалізованих діаграм
1928	Географічний атлас України/ за ред. Кльованого							
1937	Атлас України й суміжних країв							
1962	Атлас Украинской ССР и Молдавской ССР							
1996	Україна. Атлас							
2005	Комплексний атлас України							
2007	Національний атлас України							
2010	Атлас вчителя, розділ «Україна»							

Картографічні способи, використані: у картах населення - , у картах демографічного розвитку -

Висновки

Проаналізувавши комплексні географічні атласи, можна стверджувати, що питання картографування населення та демографічного розвитку займає вагомe місце у дослідженнях картографів для

території України, а їх значимість і актуальність порівняна з іншими тематиками картографування. Частка цих тематичних карт звичайно неоднакова у досліджуваних атласах, але це питання має більш історичні причини.

Щодо співвідношення карт населення з іншими картами, підтверджується доцільність їх у межах 20%, що гармонійно, структурно та практично співвідноситься з іншими картами. Карти демографічного розвитку мають свої особливості, а їх відображення в сучасних комплексних атласах стало обов'язковим. На нашу думку, оптимальна кількість карт демографічного розвитку від загальної кількості карт населення у комплексних атласах має коливатись у межах $\frac{1}{4}$.

За способом відображення спостерігається чітке переважання аналітичного блоку карт над комплексними. Але наявність тільки одного із типів не має повноти характеристик населення та демографічного розвитку, тому їх співвідношення має бути корегованим із кількістю аналітичних карт.

У способах картографування переважають способи картограм та картодіаграм, що пояснюється прив'язкою демографічних даних до адміністративно-територіальних одиниць, а також можливістю за допомогою цих способів оновлювати тематичні карти. Способи знаків, ареалів, точок використовуються на дрібномасштабних картах,

великих просторових ділянках, для відображення явищ загального територіального поширення.

Найбільш показовим та найдокладнішим картографічним твором, який може бути використаний для вивчення характеристик населення й демографічного розвитку України, нині є «Національний атлас України».

У підсумку можна говорити, що карти демографічного розвитку та населення для території України мають велике значення, а різноманітність способів, методів, структур пояснюється пошуками картографів, що спонукає до подальшого розвитку української картографії.

Новизна цього дослідження полягає в тому, що вперше було проаналізовано особливості відображення населення та демографічного розвитку у комплексних атласах України, охарактеризовано їх співвідношення з картами іншої тематики та карт демографічного розвитку по відношенню до карт населення. Проведено аналіз використання способів представлення інформації в атласах з цієї тематики, розглянуто відображення цих карт за методами дослідження об'єкта картографування.

References [Література]

1. Bonk Zh., Drohushevska I., Yevropina I. et al. (2010). *Teacher's atlas*. Kyiv: DNVP Cartography [In Ukrainian]. [Атлас вчителя / Ж. Бонк, І. Дрогушевська, І. Європіна та ін. – К.: ДНВП «Картографія», 2010. – 328 с.]
2. *Atlas of the Ukrainian SSR and the Moldavian SSR* (1962). Moscow: GUGK. [In Russian]. [Атлас Української ССР и Молдавської ССР. – М.: ГУГК, 1962. – 90 с.]
3. *Atlas of the Ukraine* (1996). Kyiv: DNVP Cartography [In Ukrainian]. [Атлас Україна. – К.: НВП «Картографія» - 1996.-31с.]
4. *Atlas of the Ukraine and adjacent edges*. Ed. V. Kubiiovych (1937). Shevchenko Scientific Society. Lviv. [In Ukrainian]. [Атлас України й суміжних країв / під заг. ред. В. Кубійовича. Наукове товариство ім. Шевченка. – Львів, 1937. – 113 с.]
5. Berlyant A. M. (2002). *Cartography: Textbook*. Moscow: Aspect Press. [In Russian]. [Берлянт А. М. Картография: Учебник для вузов. – Москва: Аспект Пресс, 2002. – 336 с.]
6. Vochkovska A. I., Rudenko L. H. (2014). Maps of National Atlas of Ukraine as an information base for the study of the formation of the population. *Ukrainian Geographical Journal*, 2, 3-9. [In Ukrainian]. [Бочковська А.І., Руденко Л. Г. Карти Національного атласу України як інформаційна база для дослідження формування чисельності населення // Укр. геогр. журн. – 2014. – № 2. – С. 3-9.]
7. *Geographical Atlas of the Ukrainian SSR*. Ed. L. Klovanyi (1928). Kyiv: State. publishing of Ukraine. [In Ukrainian]. [Географічний атлас Української РСР / уклад. Л. Кльований. – К.: Держ. вид-во України, 1928. – 6 с., 11 арк.]
8. *Complex Atlas of the Ukraine* (2005). Kyiv: DNVP Cartography. [In Ukrainian]. [Комплексний атлас України. – К.: ДНВП „Картографія”, 2005. – 96 с.]
9. *The population of Ukraine* (2002). The annual Analytical Report./ Kyiv: Academpress. [In Ukrainian]. [Населення України. 2002. Щорічна аналітична доповідь // Академпрес, Київ, 2002. – С.11.]
10. *The National Atlas of Ukraine*. Scientific editor L.H. Rudenko. Kyiv: DNVP Cartography. [In Ukrainian]. [Національний атлас України / наук. ред. Л.Г. Руденко. – К.: ДНВП «Картографія», 2007. – 440 с.]
11. *The National Atlas of Ukraine. The scientific basis for the creation and implementation*. Ed. L.H. Rudenko. (2007). Kyiv: Academperiodica [In Ukrainian]. [Національний атлас України. Наукові основи створення та їх реалізації / За ред. Л.Г. Руденка. – К.: Академперіодика, 2007.- 408 с.]
12. Rudenko L. H. (1969). Mapping of population and its service in the Soviet and foreign atlases and the possibility of using them to justify grading. *Comprehensive mapping of the Ukr. SSR: scientific materials III. Conf. Integrated mapping of Ukr.SSR*. Kyiv: Naukova dumka, 44-47. [In Ukrainian]. [Руденко Л. Г. Картографирование населения и его обслуживания в советских и зарубежных атласах и возможность использования их для обоснования планировочных работ // Комплексное картографирование УССР: материалы III науч. конф. по комплексному картографированию УССР. – К.:Наук. думка, 1969. – С. 44–47.]
13. Svatkova T. G. (2002) *Atlas cartography: Textbook*. Moscow: Aspekt Press. [In Russian]. [Сваткова Т. Г. Атласная картография: Учебное пособие. – Москва: Аспект Пресс, 2002. – 203 с.]
14. Steshenko V.S. (2013) The meaning of demographic development and human development: identities and differences. *Demography and social economy*, 1. 5-16. http://nbuv.gov.ua/UJRN/dse_2013_1_3 [In Ukrainian]. [Стешенко В.С. Зміст понять «демографічний розвиток» і «людський розвиток»: тотожності та відмінності // Демографія та соціальна економіка. - 2013. - № 1. - С. 5-16. http://nbuv.gov.ua/UJRN/dse_2013_1_3]